

HALACHIC AND HASHKAFIC ISSUES IN CONTEMPORARY SOCIETY

SERIES 2: 90 - THE WRITTEN TORAH, THE 'SECRET OF THE 12' AND MAIMONIDES' 8TH IKAR OU ISRAEL CENTER - SUMMER 2024

A] THE LAST VERSES IN CHUMASH

1. א וַלְעַל מֹשֶׁה מֵעֶרְבַת מוֹאָב אֶל־הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶהוּ יְהוָה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֶת־הַגִּלְעָד עַד־דָּן; ב וְאֵת כָּל־נַפְתָּלִי וְאֶת־אָרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל־אָרֶץ יְהוּדָה עַד הַיַּם הָאֲחֵרוֹן; ג וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־הַכֶּלֶךְ בִּקְעַת יְרֵחוֹ עֵיר הַתְּמָרִים עַד־צָעֵר; ד וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלַעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתְנַנְּהָ הָרְאִיתִיךָ בְּעֵינַיִךָ וְשָׁמָּה לֹא תֵעָבֵר; ה וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבְדְּה' בְּאָרֶץ מוֹאָב עַל־פִּי ה'; ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי בְּאָרֶץ מוֹאָב מִלֵּב בֵּית פְּעוֹר וְלֹא־יָדַע אִישׁ אֶת־קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה; ז וּמֹשֶׁה בְּרִמְמָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ לֹא־חָתְתָה עֵינָיו וְלֹא־נָס לְחָה; ח וַיִּבְכּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יָמָי בְּכִי אֲבֵל מֹשֶׁה; ט וַיְהוֹשֻׁעַ בֶּן־נוּן מְלֵא רוּחַ חֲכָמָה כִּי־סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת־יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת־מֹשֶׁה; י וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל־פְּנִים; יא לְכָל־הָאֱהֹרֹת וְהַמּוֹפְתִים אֲשֶׁר שָׁלַח ה' לַעֲשׂוֹת בְּאָרֶץ מִצְרַיִם לַפְרָעָה וּלְכָל־עַבְדָּיו וּלְכָל־אֲרָצוֹ; יב וּלְכָל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכָל הַמוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל־יִשְׂרָאֵל:

דברים פרק לד

The last chapter of the Torah (Devarim 34) deals with the death of Moshe. From the start, Moshe is absent from the Jewish people. From 34:5, the narrative takes place after the death of Moshe.

- The question arises¹ - who wrote these last lines in the Torah? If Moshe wrote them, then he is writing something which is not accurate². If Yehoshua wrote them, this fits with the time-line, but is there then a problem that they were not written by Moshe?

2. (ה) וימת שם משה. איפשר שמת משה וכותב וימת שם משה!! אלא עד כאן כתב משה מיכן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר הרי הוא אומר (דברים לא ט) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת. איפשר שנתן משה את התורה כשהיא חסירה אפילו אות אחת? אלא מלמד שהיה משה כותב מה שאמר לו הקדוש ברוך הוא רבי אליעזר אומר בת קול יוצאת מתוך המחנה שנים עשר מיל על שנים עשר מיל והיתה מכרזת ואומרת 'מת משה'. סמליון אמר וימת שם משה.

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שנו

The Sifrei brings a number of opinions on the issue. The Tana Kama understands that Yehoshua wrote them. R. Meir understands that Moshe wrote them by dictation from God. Semalion³ understands that a bat kol projected the verses throughout the camp to inform the people that Moshe had died!

B] WHO WROTE THE LAST 8 VERSES - THE TALMUDIC ANALYSIS

3. ומי כתבן? משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב; יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה

בבא בתרא יד:

The Gemara in Bava Batra discusses the order of the books of Tanach and who wrote them. The first view brought in a Beraita is that Yehoshua must have written the last 8 verses in the Torah.⁴

1. For more material on the topic see:

http://download.yutorah.org/2013/1053/Sukkot_To-Go_-_5774_Rabbi_Feldman.pdf by Rabbi Daniel Feldman.

<https://etzion.org.il/en/tanakh/torah/sefer-devarim/parashat-vezot-haberakha/vezot-haberakha-who-wrote-last-eight-verses> by Rav Elchanan Samet

2. See Maharsha Chidushei Aggadot Bava Batra 16a who writes that Moshe was not prepared to write something which would 'look like' sheker.

3. Semalion is the name either of a Talmudic Sage or a malach! See Tosafot Sota 13b s.v. Semalion. See also <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/13410-semalion>.

4. The Gemara then cites a parallel debate to the one below in Menachot 30a.

4. אמר רבי יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב: שמנה פסוקים שבתורה, יחיד קורא אותן בבהכ"נ. כמאן? דלא כר"ש; דתניא: **נִלְמַת שְׁם מֹשֶׁה עִבְדֵהוּ, אִפְשַׁר מֹשֶׁה חַי** וכתב וימת שם משה! אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע בן נון, דברי רבי יהודה, ואמרי לה רבי נחמיה. אמר לו ר"ש: אפשר ס"ת חסר אות אחת? וכתביב: (דברים לא:כו) **לָקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשָׂמְתָם אֹתוֹ וְגו'** אלא, **עַד כֵּן הִקְבִּי אֹמֵר וּמֹשֶׁה אֹמֵר וְכֹתֵב (רש"י) - וּמֹשֶׁה אֹמֵר אַחֲרָיו כְּדִי שֶׁלֹּא יִטְעֶה זְכַתָּה וְכֹתֵב. מִכָּאן וְאִילָךְ הִקְבִּי אֹמֵר וּמֹשֶׁה כֹּתֵב בְּדַמְעָה (רש"י) - וְלֹא הָיָה אֹמֵר אַחֲרָיו מִרֹב זְעָרוֹ.** כמה שנאמר להלן: (ירמיהו ל"ח:ג) **וְיִאמַר לָהֶם בְּרוּךְ מִפְּנֵי יִקְרָא אֲלֵי אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֵיךְ כָּתֵב עַל-הַסֵּפֶר בְּדָוִן.** (רש"י) - שלא היה אומר אחריו משום דקינות הוא) לימא דלא כר"ש? אפילו תימא ר"ש - הואיל ואישתני אישתני (רש"י) - דנכתב בדמע אישתני משאר ס"ת).

מנחות ל.

Chazal discuss how the last 8⁶ verses of the Chumash were written - by Moshe in tears (R. Shimon) or later by Yehoshua (R. Yehuda/R. Nechemia). The Gemara concludes that all opinions agree that the last 8 pesukim in the Torah are 'different' and can therefore be read by a 'yachid'. R. Shimon⁷ understands that they must have been written by Moshe and their difference is in the manner in which they were written⁸. R. Yehuda understands that they were written by Yehoshua, which of course makes them very different to the rest.

C] INK AND TEARS - WHAT CONSTITUTES 'WRITTEN' TORAH

5. אלא מלמד שהיה משה כותב בדמע מה שאמר לו הקב"ה.

ילקוט שמעוני תורה פרשת וזאת הברכה(רמזו תתקמט)

The Yalkut Shimoni phrases the Midrash slightly differently - 'Moshe wrote down in tears what God told him'.

6. הקב"ה אומר ומשה כותב ומכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע. פי' והבפרש שזניייהם כי הראשונים נכתבים בדיו והאחרונים נכתבים בדמע.

חינוכי הריטב"א בבא בתרא טו.

The Ritva explains that the last 8 pesukim were originally written using tears instead of ink.⁹

7. Tractate Gittin (19b) speaks of invisible writing which can be read only after another liquid has been applied to it. This writing is written with "a solution of milin," which according to Rashi (ad loc.) is a solution of gall-nut Ancient authors frequently refer to such manners of preparing invisible ink. There are also certain liquids from which letters come into being, which at the time of the writing cannot be read, but become visible after a while. It stands to reason that the word *dema* in our statement is invisible ink of this sort. In Arabic, the word *dim'a* refers to a certain resin that drips from plants. It is possible that in the days of the Tannaim as well such a liquid that was used for invisible writing was called *dema*. Now we only have to clarify the halakhic status of such invisible writing, which can be read only after applying some other means.¹⁰

Rabbi David Tzvi Hoffman, Ha-Talmud al Shemonet ha-Pesukim he-Acharonim she-ba-Torah¹¹

8. **וימת שם**. ומלת 'בדמע' הוא מלשון (שמות כ"ב:כח) **מִלְאֲתָהּ וְדָמְעָה** - ענין ערבוב, כלומר תערובות אותיות. שהיה כותב מכאן ואילך עפ"י צירופי תיבות ואותיות, והם שמותיו של הקב"ה, ולא היה נקרא 'וימת משה' רק תיבות אחרות עפ"י סודות התורה. ולאחר מיתתו כתב יהושע כפי שניתן לו רשות לגלות. הנה לא פליגי כלל, כי באמת כתבן משה ולא חסר אפילו אות אחת. רק שלא כתב שמונה פסוקים אלו לפי הנגלה רק כפי הצירופים, והוא בדמע. ויהושע כתבן כפי הנגלה. ושני הדעות מסכימים לדעה אחת כי נכתבו ע"י שניהם ע"י משה הנסתר והסוד, וע"י יהושע הנגלה כאשר היא כתובה בידינו (הגר"א). והדברים ראויים למי שאמרם. ונראה שנטה מפירש"י שכתבו בדמע מרוב צער, כי לא נצטער משה במיתתו, אבל מת מיתה רצונית ובנפש שמחה לקיים מצות בוראו שצוה ומות בהר, כמש"ש:

הכתב והקבלה דברים ל"ה

5. Note the slightly different formulation of the same question. The Sifrei asks how could Moshe be dead and still write this. The Gemara asks how could he be alive.
6. Although the Gemara refers to the last 8, a number of mefarshim point out that a similar issue applies to the last 12. See Ibn Ezra below and also Hafla'a and Torat Moshe on this passage. See also Tosafot to Megilla 21b. Some mefarshim suggest that the first 4 are slightly different in that they could have been written by Moshe on Har Nevo.
7. For a comparison between the opinion of R. Meir in the Sifrei and that of R. Shimon in the Gemara see the etzion.org article ob. cit.
8. Aside from the issue of tears which we examine below, R. Shimon specifies that, up to these last verses, God dictated the word to Moshe, who then repeated the word before writing it down. For these last verse, Moshe did not repeat the word but wrote it in silence. The Shulchan Aruch (OC 32:31) rules that if a sofer is writing from dictation (without another text before him) he must repeat the word before writing it. The Magen Avraham (32:42) raises the question of whether this is necessary if the scribe is copying from a text. The Vilna Gaon 32:31 rules that the word must be repeated even when copying from another text.
9. Some suggest that the *dema* was used instead of ink to address issues of Shabbat (the day that Moshe died); see R. Avraham Yitzchak Glick, Resp. Yad Yitzchak, I, 136.
10. For a discussion on the halachic status of invisible ink, see Rabbi Levi Yitzchak Halperin, Responsa Ma'aseh Choshev, Vol. II, Sec. 14 and, in general on this topic, Rabbi Yitzchak Mirsky, Hegyonei Halacha, Vol. II, p. 100-108.
11. This article was originally written in German and published in the journal Yeshurun, volume 2. It was translated into Hebrew by Asher Vasertil, and appears among the appendices at the end of Rabbi Hoffman's commentary to the book of Devarim, volume 2, pp. 577-582. The English translation is from Rav Samet's article cited above.

R. Ya'akov Mecklenburg (19C) brings a totally different understanding in the name of the Vilna Gaon. 'Dema' is not sadness - Moshe was not depressed as he ascended to olam haba! Dema here means a mixture. Moshe wrote the last 8 pesukim in the 'code' of mystical Names of God that the whole Torah really comprises, but in this case did not 'decode' it into regular text; the decoding was left to Yehoshua. Thus, there is ultimately no machloket between R. Yehuda and R. Shimon. Moshe and Yehoshua both wrote the text - Moshe the nistar and Yehoshua the nigleh.

9. ... אבל זה אמת וזכור הוא! שכל התורה מתחלת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקב"ה לאזניו של משה עוד יש זידינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמוטיו של הקב"ה שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד. כאלו תחשוב על דרך משל כי פסוק 'בראשית' יתחלק לתיבות אחרות כגון 'בראש יתברא אלהים'. וכל התורה כן מלצד לירופיהן וגימטרייתיהן של שמות. וכבר כתב רבינו שלמה בפירושו בתלמוד ענין השם הגדול של ע"ב צ"ח צ"ח ענין הוא בשלשה פסוקים 'ויסע', 'ויצא' 'ויטי'. ומפני זה ספר תורה שטעה בו ביות אחת במלא או בחסר פסול

רמב"ן הקדמה לספר בראשית

The Ramban emphasizes the kabbalistic concept that the Torah is also an encoded string of the Names of God. Every word (to the end) was dictated by God directly to Moshe. As such, a sefer Torah with one letter missing is invalid.

10.

הרציתי פעם לפני אבא מארי ז"ל, כי יסוד חדש מבואר בסוגיה זו. אפילו לדעת רבי שמעון שהפסוקים האחרונים נכתבו על ידי משה, קדושת תורה שבהם לא חלה עד אחר מיתתו של משה, בשעה שדברי הפסוקים נתקיימו במילואם והפכו עובדא. וזהו פירוש המונח "בדמע", כלומר משה כתב מתוך צער, לא משום שפחד מהמוות, אלא משום שהדברים האחרונים שכתב נטולי קדושה היו בשעת כתיבה. בעודו בחיים, לא חלה קדושת תורה על שמות הפסוקים, ובוה נשתנו משאר ספר התורה ... וזוהי כוונת הרמב"ם בכתבו: "הואיל ומשמען שהם אחר מיתת משה הרי נשתנו, ולפיכך מותר לקרות אותן". כלומר, פסוקים אלו שונים הם משאר התורה מפני שהם עוסקים במיתת משה, ולכן משה לא אמרם לכנסת ישראל, ולא חלה עליהם קדושת תורה שבכתב בחייו.

מתוך מכתב שכתב ר' י"ד סולוביצ'ק למחותנו ד"ר יחיאל ליכטנשטיין

Rav Soloveitchik explains that the kedusha of Chumash stems from two processes: (i) Moshe writing it down and (ii) his reading/teaching it to the people. The last 8 pesukim were written but never not read out to the people by Moshe, since they had not yet happened. Only when Yehoshua read them later did they attain the full kedusha of a Sefer Torah.¹²

D] WHO WROTE THE LAST 8 VERSES - IS THERE A PSAK?

11. (ט) ויכתב משה את התורה הזאת - מתחלת בראשית עד לעיני כל ישראל.

רמב"ן דברים לא:ט

The Ramban learns that the entire Torah was written by Moshe (including the final verses that deal with Moshe's death).

12. כל התורה כתבה משה רבינו קודם שימות בכתב ידו. ונתן ספר לכל שבט ושבט וספר אחד נתנהו בארון לעד.

הקדמה ליד החוקה לרמב"ם

This is also the position of the Ramban.

13. ויעל משה - לפי דעתי כי מזה הפסוק כתב יחושע. כי אחר שעלה משה לא כתב, וזכרך נבואה כתבו

אבן עזרא דברים לד:א

The Ibn Ezra clearly takes the position of R. Yehuda¹³ that the verses were written by Yehoshua though prophecy¹⁴ and expands this to the last 12 verses, when Moshe leaves the people and ascends the mountain.

14. עד היום הזה - דברי יחושע. ויתכן שכתב זה באחרית ימיו.

אבן עזרא שם

The Ibn Ezra explains that the verses suggest that Yehoshua wrote these decades later at the end of his life.

12. Note a similar idea from the Brisker Rov who suggests that Torah normally incorporated both the quality of a spoken prophecy given to Moshe to be told to the Jewish people and also a written account to be recorded in the Torah. According to R. Shimon, the last eight pesukim were not meant to be given over as a Moshe's prophecy to the people. They were words which God wanted to be written in the Torah. Therefore, the difference between R. Yehuda and R. Shimon is not in how it was transmitted to the people, only in who wrote it.

13. Normally, in the event of a halachic dispute between R. Shimon and R. Yehuda, the halacha follows R. Yehuda. However, this is only the case if the sugya do not indicate otherwise. In this case, the Rambam rules like R. Shimon since he understands this to be a fundamental of Jewish thought! R. Dovid Tzvi Hoffman, in the article referred to above, notes that the position of R. Shimon can also be found in other ancient sources. He writes "This opinion [= of Rabbi Shimon] was very common in ancient times, as we find it both in [the writings of] Philo and of Josephus. Philo [in his "Life of Moshe," toward the end] writes: "And while he was still alive, he prophesied about his own death before he died..."; Josephus [in his Antiquities of the Jews, IV, 48] writes: "In the Holy Scriptures he wrote about himself that he died..."

14. This is a very important point. Although Ibn Ezra may be open to some narrative verses being added to the Torah after Moshe (see below), these must always be through prophecy.

15. (ו) עד היום הזה - הם דצרי ה' שהיה חומר ומשה כותב. וכמו כן מאמרים הקודמים לזה וימת שם משה ויקבור אותו. וראיתי להראצ"ע שכתב שיהושע כתב כן ואין ראוי לכתוב כדצרים האלה בפשטי הכתובים שמה לא השלים הספר תורה כשנסרו ללויים. שצאזני שמעתי מצני עמנו מסתככים צדצר זה ומסתעפים מזה כפירה צתורה! וזו היא טענת העכו"ם שמצני ישראל תקנו המכתב ונמלא זה מה שלא היה ולא היה מה שהיה. וישתקע הדצרים ודומיהם הסצי עיניך מנגדם. והעיקר שכל הספר תורה כתבו משה וכאומרם (צ"ב טו) השלימו צדמע.

אור החיים דברים לד:

The Orach Chaim the Ibn Ezra's position as leading, at best, to confusion and, at worst, heresy!

16. ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלקים ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה'.

יהושע כד:כו

17. ויכתב יהושע וגומר - נחלקו אמוראים - חד אמר אלו ח' פסוקים מן וימת משה עד לעיני כל ישראל שהרי ס"ת חסר והשלימו. וחד אמר פרשה זו של ערי מקלט כתב צספרו כמו שהיו כתובים צספר התורה.

רש"י שם

Rashi quotes both sides of this debate - either Moshe wrote them or Yehoshua wrote them later.

18. (כא) אין מפסיקין בהם - לחלקן לשני קרואים. והטעם דיש צהן שינוי משאר ס"ת דיהושע כתבן. ואפילו למ"ד דמשה כתבן צדמע הואיל שיש שינוי צהן שנכתבו צדמע נשתנו שלא לחלקן כשאר ס"ת ...

משנה ברורה סימן תכ"ס ק"כא

The Mishna Berura throws open the possibility (unlike the position of the Rambam and Ramban) that the halacha follows R. Yehuda, and in fact Yehoshua wrote them.

E] IBN EZRA AND THE 'SECRET OF THE 12'

- The Ibn Ezra appears to take this issue further and hints that the last 12 pesukim of the Torah carry a deeper secret¹⁵.

19. בעבר הירדן במדבר בערבה. ואם תצין סוד השנים עשר, גם ויקרא משה [את השירה הזאת צינס ההוא] (דצרים לא:כב), והפנעני אז צארץ (בראשית יב:ו), [אשל יאמר היום] צבר ה' יראה (שם כב:יד), הנה ערשו ערש צרץל [הלה הוא צרצת צני עמו] (דצרים ג:יא), תכיר האמת.

אבן עזרא דברים א:ב

(In)famously, the Ibn Ezra teases us with his 'Secret of the 12', suggesting that verses could have been added to the Chumash by later Nevi'im. This position was rejected by most Rishonim, and almost all Acharonim. The Rambam would certainly have considered it to be heretical (see below), and this is also the position of many authorities today.

20. (ו) ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והפנעני אז בארץ.

בראשית יב:ו

21. הכנעני אז בארץ - יתכן שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר. ואם איננו כן יש לו סוד. והמשכיל ידוס!

אבן עזרא בראשית יב:ו

The Ibn Ezra hints that he is open to the possibility of narrative verses being added to the Torah later through prophecy.

22. ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדם לפני מלך-מלך לפני ישראל.

בראשית לו:לא

15. The issue of post-Mosaic authorship of any part of Chumash has been discussed in many places of the last 30 years. One of the first rounds in the recent debate was a 1993 article by Marc Shapiro in the Torah U'Madda Journal Vol 4 p187 - *The Last Word in Jewish Theology? Maimonides 13 Principles*. Prof. Shapiro subsequently expanded this into a book - *The Limit Of Orthodox Theology*, (Littman 2004). The book caused significant controversy! More recently, Rav Amnon Bazak covered this in more depth in his book *Ad HaYom HaZeh*, published in 2020 by Maggid in English translation as *To This Very Day*. As such, although these issues are certainly controversial, the discussion on them is now widespread and it is important to understand the parameters of the debate. Unsubstantiated claims are often made by less reliable authors (we will see Spinoza below) as to the acceptable boundaries on this issues within classic Jewish thought. It is, in my view at least, important to understand the actual sources in depth in order to be able to respond to those making spurious claims. There is indeed a line beyond which a position is *apikorsut* and Chazal instruct us in Avot (2:14) '*da mshetashiv l'apikorus*'. To draw that line conservatively with the aim of protecting people from serious error is understandable, and may have been appropriate in previous generations. But it is no longer tenable given the information widely available to all - on line and in print. It can also be counterproductive - leading to accusations of dishonesty and lack of full disclosure, which sow unwarranted seeds of doubt in other areas too.

23. ואלה המלכים - י"א כי צדק נצוה נכתב זאת הפרשה. ויחזקי¹⁶ אמר בספרו כי זימי יושפט נכתב זאת הפרשה ופירש הדורות כרזונו. הכי קרא שמו יחזק - כל השומע יחזק לו! וחלילה חלילה שהדבר כמו שדבר על ימי יושפט וספרו ראוי להשרף.

אבן עזרא שם

Ibn Ezra maintains that the suggestion that verses were added to the Torah later without prophecy is heretical!

- The Ibn Ezra is very elliptical in his description of the the 'secret'. Can we be sure what he actually means?

24. והוא רמז סודו בהתחלת פרשת אלה דברים. ופירושו הוא כי איך אמר צבאן מלת 'אז' שמשמעה אז היה זה אצל עתה אינו זה, הלא משה כתב את התורה וזימיו היתה הארץ ציד הכנעני! ולפי זה נראה שלא כתב משה זאת המלה כאן, רק יושע או אחד משאר הנביאים כתבוה ואחר שיש לנו להאמין צדרי קבלה וצדרי נצוה מה לי שכתבו משה או שכתבו נביא אחר הואיל וצדרי כולם חמת והם בנצוה.

צפנת פענח פ' על אבן עזרא בראשית יביו

One of the classic commentators on Ibn Ezra is the Tzafnat Pa'aneach¹⁷. He clearly understands that the Ibn Ezra accepts the addition of pesukim in the Torah later than Moshe, as long as these are through prophecy. Since prophecy comes from God, why would we doubt its truth?

25. וא"כ הוא לא יתכן שאמר זה מרע"ה. כי זימין] עדיין היתה ציד כנען. אלא שנאמר יושע או עזרא כתב כן. וזהו הסוד - כלומר שלא כתבו מרע"ה.

ר' משה אלמושינו, פ' על אבן עזרא בראשית יביו

This is also the understanding of R. Moshe Almosino¹⁸.

26. זהו אמרו 'ואם איננו כן יש לו סוד'. כי כוונתו שזה לא כתבו משה אך נכתב אחר שנכבשה, וכן דעתו בהרבה פסוקים. ואנחנו לא ניהות צזה הדעת שכל התורה כתבה משה מפי ה' בלא חילוק ושנוי.

תוספות השלם שם (גליס עמ' 14)

Ashkenazi commentators also understood this to be the position of the Ibn Ezra. This is confirmed here in a commentary of the Ba'alei HaTosafot, who quotes the Ibn Ezra in this vein, but disagree with his position. They do not however accuse him of heresy.

- But why not? Surely one of the 13 Principles of Faith is that EVERY word of the Torah was given by God to Moshe!

F] TORAH MIN HASHAMAYIM

27. כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר (ישעיהו ס"בא) וְעַמְּךָ בְּלִמָּה צְדִיקִים לְעוֹלָם יִירָשׁוּ אֶרֶץ נֶצֶר מִטַּעַי מַעֲשֵׂה יָדַי לְהַתְפַּאֵר. ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחיית המתים מן התורה, ואין תורה מן השמים, ואפיקורס

משנה מסכת סנהדרין פרק י משנה א

The Mishna rules that all Jews have a place in the World to Come other than a small group of heretics. These include someone who claims that Torah is not from Heaven.

28. והאומר אין תורה מן השמים וכו'. תנו רבנן: (במדבר טו-לא) כִּי דַבַּר־ה' בָּאָה וְאֵת־מַעֲוָתוֹ הִפְךָ הִפְכָת תִּפְכָת [הַנִּפְשׁ הַהוּא עֲוִיָה בָהּ] - זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו - זהו כִּי דַבַּר־ה' בָּאָה. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו - זה הוא כִּי דַבַּר־ה' בָּאָה.

סנהדרין צט.

The Gemara explains that this is learnt from the verse which talks of someone who scorns the word of God. This includes someone who claims that all of the Torah is from Heaven other than one verse that Moshe made up by himself. This also applies to the Received Tradition of the Oral Law.

16. Yitzchaki¹⁶ is a Karaite commentator, usually identified as Yitzchak ben Yashush of Toledo (982-1057).

17. R. Yosef b. Eliezer HaSefaradi, 14 Century Spain. The author is commonly identified as R. Yosef Bonfils (Tov Elem) of the same period. This seems to be a mistake. See M. Wilansky, *Mechkarim VeSifrut* (Jerusalem, 1978) 344-48.

18. 16th Century Turkey. See Chapter 7 of Prof Marc Shapiro's *The Limits of Orthodox Theology*, Littman (2004). Shapiro cites a long list of classic mefarshim who understand the Ibn Ezra in this way and he has updated that list in many subsequent posts on the The Seforim Blog. He now lists over 35 different commentators who all understand that Ibn Ezra's 'secret' was the existence of a number of post-Mosaic additions to the Torah through prophecy. It should be noted that many of these commentators disagree with the Ibn Ezra's opinion on this, but the point is that they interpret him in this way.

והיסוד השמיני - הוא תורה מן השמים. והוא, להאמין שכל התורה הזאת המצויה בנדינו היום הנה - היא התורה הנתינה למשה, ושהיא כלה מפי הגבורה, רצוני לומר: שהגיעה אליו כלה מאת ה', בהנחה אשר תקרא על דרך ההשאלה 'דבור', ולא ידע איכות זאת ההנחה אלא הוא, עליו השלום, אשר הגיעה אליו. ושהוא במדרגת סופר, שקוראים לו והוא פותב כלה, דברי ימיה⁴⁴ וספיריה ומהותיה, וקר נקרא⁴⁵: 'מחוקק'. ואין הכדל בין 'ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען'⁴⁶, 'וישם אשתו מה[י]טבאל בת מסרד'⁴⁷, או 'אנכי ה'⁴⁸, ו'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד'⁴⁹, הכל מפי הגבורה, והכל תורת ה' תמימה, שהורה קדושה, אמת. ולא היה מנשה אצלם⁵⁰ כופר ומתעמע יותר מכל כופר, אלא מפני מחשבתו כי בתורה לב וקלפה, וכי אלו דברי הנמים והספורים אינו תועלת בהם, וכי הם מאת משה. והוא מלבי".

רמב"ם - הקדמה לפ' חלק, משנה סנהדרין

The Eighth Ikar - Torah Min Hashamayim - comprises a number of key points:-

- *The entire Torah 'which we have in our hands today' was communicated to Moshe who acted as a 'scribe', faithfully recording that Torah.*
- *The precise mode of communication from God is beyond our understanding - we call it 'speech' but it was not really.*
- *Every verse in the Torah is equal in Divine origin, whether halachic or narrative in nature. This is opposed to what others (specifically King Menashe) suggested - that there are central and peripheral aspects to the text and that the narrative is less 'authoritative'.*
- *Someone who says that any part of the Torah is not Divine, but rather that Moshe added it, is a heretic.*
- *So too, the 'Received Explanation'¹⁹ of the Torah is of Divine origin.*

30. שלשה הן הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ג הלכה ח

The Rambam codifies in halacha that it is not only heresy to deny that a verse was made up by Moshe, but that even a WORD was made up by Moshe.

31. ואף שבלשון הגמ' איתא רק חוץ מפסוק זה, פשוט וברור שאפילו תיבה אחת. ולא דוקא והוא הדין שגם אות אחת! אף שגם הרמב"ם לא הזכיר זה דהא טעם אחד הוא שמשה היה רק סופר הכותב מה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לכתוב ... דשום נביא שבעולם לא יוכל לשנות שום דבר ד'אלה המצות' - שאין הנביא רשאי לחדש דבר. ואף על מנצפ"ך לומר הי באמצע תיבה והי בסוף תיבה הקשה הגמ' שאין רשאי לחדש דבר. והתירוץ שכחום וחזרו ויסדום הוא בפלפולא ואף עזרא לר' יוסי בסנהדרין דף כ"א דנשתנה על ידו הכתב, הוא רק לענין זה שמשה רמזה בתורה אבל לא לענין לתקן שום דבר. עכ"פ כל הס"ת כולה נכתבה ע"י משה מפי הגבורה כל אות ואות ממש. ומי שאומר שאיכא אפילו רק אות אחת שכתב משה בעצמו הוא כופר בתורה ובכלל כי דבר ה' בזה. וכ"ש מי שאומר שאיכא איזה דבר שאף משה לא כתבו אלא אחרים או שבאו אחרים והחסירו זה מן התורה, שהם כופרים בתורה ובכלל כי דבר ה' בזה.

שר"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קיד

Rav Moshe Feinstein²⁰ explains that it is heretical to claim that even a LETTER of the Torah was not given by God. He is also clear that this restriction also applies to later prophets. No prophet has the ability to change the Torah itself.

- **So how would the Ibn Ezra and commentaries explain the clear position of the Chazal that anyone who suggests that word of Torah did not come from God is a heretic? There are a number of possibilities: (i) They could argue that this refers to an addition without prophecy but that prophecy (whether of Moshe or later) authenticates the addition. (ii) The Tzafnat Pa'aneach writes that Ibn Ezra understood this to refer to additions to mitzvot and not to narrative. But this is precisely the point that that the Rambam clearly labeled as the essence of the heresy - alleging that the Torah has different strata of authority.**
- **The Rambam views the remit of non-Mosaic prophecy in much more a limited manner. It may NOT have any input into the halachic process. It certainly could NEVER be the source of changes to the Chumash itself and to suggest otherwise is heresy! However, other Rishonim - notably the Kuzari (3:39-41) - understand that later prophecy CAN have a direct input into the ongoing halachic process. They are not dealing with the issue of post-Mosaic authorship of Chumash, and there is no reason to assume that they would support the suggestion. But, according to them, prophecy does now have a broader remit.**

32. אַתְּ-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבְרֵי ה' אֶל-כָּל-קְהֵלְכֶם בְּהָר מִתֵּיבֹה הָאֵשׁ הֶעֱנָן וְהָעֲרָפֶל קוֹל גְּדוֹל וְלֹא יִסָּף וַיְכַתְּבֵם עַל-שְׁנֵי לְחוֹת אֲבָנִים וַיִּתֵּן אֵלַי.

דברים היט

19. It is clear from the Rambam in many places (such as his Introduction to the Mishna and Hilchot Mamrim) that it is NOT the case that the ENTIRE Oral Law came from Sinai. The Rambam divides the Oral Law into multiple categories, some of which were given to Moshe and others which developed later.

20. We will see the teshuva in more detail below.

33. (ויט) ולא יסף - מתרגמינן 'ולא פסק' כי קולו חזק וקיים לעולם. דבר אחר ולא יסף - 'לא הוסיף' להראות צאותו פומזי.

רש"י שם

This could be reflected in the Torah itself which states concerning the 'Voice' of Sinai - קול גדול ולא יסף. Chazal interpret this in two opposite ways - that the voice of Sinai ended at Sinai (ie with Moshe²¹). The other view is that the Voice is ongoing.

• The position of the Ibn Ezra was famously misrepresented by Spinoza in his Theological-Political Treatise, 2:8. Spinoza argued that the Ibn Ezra did not accept Mosaic authorship for any of the Torah.²²

34. והנה הכל יודעים כי ראב"ע באמרו 'ואם תבין סוד השנים עשר', כוונתו על יב פסוקים אחרונים שבתורה הכוללים סיפור מיתתו של משה. שהדעת נותנת שלא כתבם הוא עצמו, וגם שפינוזה ידע זה. אבל עשה עצמו כבלתי יודע ... אבל שפינוזה, מלבד שטעה בחקירותיו, אין ספק שהיה גם כן מדבר בלב ולב. ובכמה מקומות הטעה את קוראיו בערמה ובמרמה. והמקום ירחם על הקוראים ספריו ויפקח עיניהם להכיר שקריו ...

פירוש שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) לדברים א"א

Shadal accuses Spinoza of deliberately misrepresenting the Ibn Ezra in order to mislead his readers!

G] IS THE IBN EZRA A LONE VOICE? POSITIONS OF OTHER RISHONIM

- It is clear from the way in which the Ibn Ezra presents the 'secret of the 12' that the idea of post-Mosaic authorship of any word of the Torah was considered extremely controversial at the time.
- Indeed, the Rambam unequivocally regards it as heretical and in breach of the 8th Ikar. Someone who espouses such a view would, according to the Rambam, cease to be a bona fide member of the Jewish people and lose their place in Olam HaBa.
- This is the position of most Rishonim and the Ibn Ezra's approach is clearly minority. But is it a *da'at yachid*?

G1] RAMBAN

35. וישמע הכנעני מלך ערד ישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל וישב ממנו שבי וידר ישראל נדר לה' ויאמר אסרתו תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם: וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני ויחרם אתהם ואת עריהם ויקרא שם המקום חרמה:

במדבר כא-ג

The Jewish people were attacked in the desert by the King of Arad. They then took vows to destroy the cities of this marauding king, and ultimately fulfilled those vows.

36. ורבים אמרו, כי זאת הפרשה יחושע כתבה, והראיה: מלך ערד אחד (יחושע יציד). ולא אמרו כלום, כי אותו המקום יקרא בתחלה לפת, וזה - מלך ערד. והאמת - שני מקומות.

אבן עזרא שם

The Ibn Ezra quotes views that this verse was written later by Yehoshua and refers to the King of Arad whom he fought. However, Ibn Ezra rejects that pshat and argues that these are, in fact, two different places.

21. Moshe's connection to God in the Mishkan is a continuation of the Sinai experience (see Ramban).

22. Of course, Spinoza became one of the starting points for the modern academic study of Higher Biblical Criticism. This shiur is not the forum for an in-depth analysis of this issue. Those interested in further reading on this, and its broader implications for orthodox responses to academic Biblical Criticism should see Rabbi Bazak's sefer *To This Very Day*, in particular Chapter 2, and also:

- *Fundamental Questions in the Study of Tanakh*, R. Amnon Bazak - <https://www.etzion.org.il/en/series/fundamental-issues-study-tanakh>
- *The Patchwork Bible* - a series of shiurim by R. Harvey Belovski - <https://harveybelovski.com/the-patchwork-bible/>
- *Orthodox Responses to Biblical Criticism*, Rabbi Shnayer (Sid) Leiman, on YU Torah
- *Why Jews Should Continue to Ignore the Bible Critics*, R. Francis Nataf - <https://www.youtube.com/watch?v=uXhnJsv41zg>
- 8 essays by Prof. Joshua Berman - www.torahmusings.com/2013/12/rethinking-orthodoxy-and-biblical-criticism-viii/
- Professor Berman released a book on these and related issues: *Ani Maamin: Biblical Criticism, Historical Truth, and the Thirteen Principles of Faith, Maggid (2020)*.
- <https://thelehrhaus.com/scholarship/orthodox-judaism-and-the-impossibility-of-biblical-criticism/>

Other recommended books on the issues include:

- *The Documentary Hypothesis*, Cassuto, Shalem Press (2006)
- *A Journey Through Torah*, Ben Zion Katz, Urim (2012)
- *Faith Without Fear (Unresolved Issues in Modern Orthodoxy)*, Chap 4 - Rabbi Michael Harris, Vallentine Mitchell (2016)
- *Modern Scholarship in the Study of Torah, The 1991 Orthodox Forum*, ed. Carmy, Aaronson (1996), especially Chapters 2, 3, 6, 7 and 8.
- *The Revelation at Sinai - What Does "Torah from Heaven" Mean?* (2021) ed Yoram Hazony, Gil Student and Alex Sztuden, together with the review of that book by R. Marc Shapiro, available at <https://thelehrhaus.com/commentary/confronting-biblical-criticism-a-review-essay/>
- *The Believer and The Modern Study of the Bible* (2019) ed. Tova Ganzel, Yehuda Brandes and Chayuta Deutch

It goes without saying that there are MANY books and websites which do not present these issues from an orthodox Jewish perspective. Care must be taken, even with writers and websites which claim to represent an authentic synergy between Torah and academic thought. Often they do not!

To download more source sheets and audio shiurim visit www.rabbimanning.com

37. והשלים עוד זכאן לספר, כי החרימו ישראל גם את עריהם אחרי זואם זאָרן כענן אחרי מות יושע, לקיים את נדרם אשר נדרו, ויקראו שם הערים חרמה.

רמב"ן שם

The Ramban suggests a number of different explanations for this episode. One indicates that it refers, presumably as a prophecy, to the destruction of those cities which the Jewish people would achieve much later (in the book of Shoftim after the death of Yehoshua).

38. ... כי הרב כסתה כלימה פניו לכתוב שיהושע כתב זה. והניח הדבר בסתם שהכתוב השלימו, אבל לא זכר מי היה הכותב כיון שלא היה משה עליו השלום. והדעת הזו בכללו לקחהו הרמב"ע מדברי הקרא"י שבפירושי התורה אשר להם נמנו וגמרו שלא כתב זה משה. והרמב"ן נטה אחרי הרמב"ע. והתימה משלמות תורתו וקדושתו שיצא מפיו שיש בתורה דבר שלא כתב משה! והם אם כן בכללי דבר ה' בזה!

אברבנאל שם

The Abarbanel assumes (in horror!) that the Ramban is taking the position of the Ibn Ezra and accepting post-Mosaic authorship of some verses in the Torah!²³

G2] RASHBAM

- The Rashbam does not explicitly make any comments which could suggest that he follows the position of the Ibn Ezra on this issue.

39. וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֲדוּם לִפְנֵי מֶלֶךְ-מֶלֶךְ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

בראשית לו:לא

The Torah refers to the kings who reigned in Se'ir before the first Jewish king. We saw above that the Ibn Ezra rails against those who claim that this verse was simply added in the time of Yehoshefat.

40. וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים: פֶּרֶשׁ"ס שֶׁפֶּרֶשׁ' זו נכתבה בימי שופטים.

מושב זקנים - כתב יד של הרשב"ם הודפס ע"י י. לנגה

Although the standard edition of the Rashbam's commentary is clear that this 'Jewish king' is a reference to Moshe, a manuscript²⁴ was found (and published by Isaac Lange - see below) which attributes to the Rashbam a comment that this verse was inserted into the Torah in the time of the Shoftim.

- It is very difficult to know whether this is the actual comment of the Rashbam or was inserted later by a student.²⁵

G3] R' YEHUDA HECHASID

- R. Yehuda HeChasid (Germany, 1150-1217) was a central figure in the Chassidei Ashkenaz - the Pietists of Medieval Germany - and author of the highly influential *Sefer HaChasidim*.
- In the year 1975, Rabbi Yitzchak Lange of Switzerland published *Perushei Hatorah L'R. Yehuda HeChasid* from a manuscript. The work consists of explanations attributed to R. Yehuda HeChasid and collected and written down in decades subsequent to his death. It is a heterogeneous work, uneven in style and content and was not known or authenticated by scholars of subsequent generations.
- The book quickly became highly controversial since it contains several explanations alleging post-Mosaic authorship.

41. וְנִעְבְּרָה מֵאֵת אַחֲיֵינוּ בְּנֵי-עֵשׂוֹ הַיִּזְעָבִים בְּשַׁעִיר מִדְרָךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֵצִין גְּבֵר וּנְפוֹ וְנִעְבְּרָה דְרָךְ מִדְּבַר מוֹאָב.

דברים ב:ח

Devarim narrates how the Jewish people travelled via Eilat and Etzion Gaver into the planes of Moav.

23. It is quite possible that the Ramban did not intend this at all, but was indicating that the verses were a prophecy of future events. But it is clear from the Abarbanel (i) that this was clearly his understanding of the position of the Ibn Ezra; (ii) that it was possible to attribute this view (whether or not correctly) to someone of the stature of the Ramban.

24. There is only one surviving manuscript page for Rashbam's commentary to the beginning of Genesis. There used to be another manuscript that contained his commentary to the rest of the Torah but was missing the commentary to Genesis chapters 1-17. Unfortunately, this manuscript was lost during World War II. The Rashbam's commentary was often controversial and the Ibn Ezra himself is sometimes highly critical of it. For a fascinating account as to whether the Rashbam's commentary was censored by ArtScroll to remove a 'difficult' passage see the following posts by Prof Marc Shapiro:

<https://seforimblog.com/2014/12/self-censorship-in-arukh-ha-shulhan/>, <https://seforimblog.com/2015/01/artscrolls-response-and-my-comments/>

<https://seforimblog.com/2015/06/more-about-rashbam-on-genesis-chapter-1/> and a response by R. Yisrael Herczeg at <http://www.hakirah.org/Vol26Herczeg.pdf>

For a shiur on the issue by Prof Martin Lockshin see <https://youtu.be/gdRIMGjmyu4> and <http://www.hatanakh.com/en/download/file/fid/11320>. See also his critical edition of the Rashbam's commentary.

25. See "*But it seems to me But I Say*" *Later Additions to Rashbam's Torah Commentary*, Jonathan Jacobs, Bar Ilan University - available at

https://www.researchgate.net/publication/292451607_But_it_seems_to_me_but_i_say_later_additions_to_Rashbam's_Torah_commentary

To download more source sheets and audio shiurim visit www.rabbimanning.com

42.

(8) מאילת ומעציון גבר, וא"ת היאך באו לעציון גבר כמו שאומ' באלה מסעי¹⁶ ויסעו מעציון גבר, והלא של אדום היה כדאמ' בדברי הימים¹⁷ ואו הלך שלמה לעציון גבר על שפת הים בארץ אדום, ואומר אבי שעציון גבר לא היה של אדום כ"א מלך אדן]ם נשא מהטבאל בת מטרת¹⁸ והיא הכניסה לו את עציון גבר, (שמתוך) (שמתוכה) היו מביאין הוזהב מן מלכות¹⁹ שהוא נמצא כמו מרשיילא או פנדייא שעוברים דרך שם לעכו, כך לא היו יכולין לילך אחר הוזהב אם לא היו באין לעציון גבר מתחילה, זהו בת מי זהב שהכניסה לו עיר שממנה תולכין במים עד הוזהב, וזהו לא געשה עדיין בימי משה כי אם לפני מלך לבני ישר'²⁰, פי' קודם שמלך שאול אחריכך, אבל בימי שלמה כבר געשה. לכן כתבו בימי כנסת גדולה בחומש שלא תתמה איך בא עציון גבר לאדום כמו שכתוב בדברי הימים²¹.

פירוש על התורה של ר' יהודה החסיד דברים בח

The son of R. Yehuda HeChasid explains in the name of his father that Etzion Gaver fell into the hands of Edom only later, and not at the time of the Chumash. These pesukim connect with those at the end of Vayishlach to explain how the different areas were transferred through royal marriages. Crucially, he understands that the verse in Bereishit was inserted into the Chumash by the Anshei Keneset HaGedola²⁶ so that we would be able to understand the context.

43.

(20) וישם את אפרים לפני מנשה. פי' אבי לא על יעקב נאמר כי על משה, וישם משה את אפרים לפני מנשה בראש דגל בעבור שיעקב אמר ואחיו הקטן יגדל ממנו ויהושע כתבו [או] אנשי¹⁹ כנסת הגדולה, שא"ת משה כתבו היה לו לזכר ואני ימתי את אפרים לפני מנשה כמו שיש אחריכך²¹ ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך ופי' אבי שמשה כתבו בשנת הארבעים בעבור שמשה ידע שיעקב אמר¹⁸ אפרים ומנשה כראובן ושמעון

פירוש על התורה של ר' יהודה החסיד בראשית מה:כ

When Ya'akov gives berachot to Efraim and Menashe, the Torah states that 'he placed Efraim before Menashe'. While most mefarshim understand that this refers to Ya'akov placing the sons, R. Yehuda HeChasid is reported as explaining that it refers to Moshe giving precedence to Efraim over Menashe. He claims that it was written later by Yehoshua or, again, by the Anshei Keneset Hagedola.

44. אַיִן יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֶי בְּאֶרֶץ עֲנִי-לָהּ.

במדבר כא:ו

45.

(17) או ישיר ישר' את השירה הזאת. פי' מ"א²⁷, זהו הלל הגדול שלאחר שניצולו מסיחון ועוג ועברו נחל ארגון או נעשה זה השיר ובחומש היה

כתי' אלא שדוד המלך הסיר כל מזמורי יתמי²⁸ של משה שבחומש וחיברן בספר תהלים שלו. ותדע לך²⁹ נותן לחם לכל בשר על מן אמרו וסיחון

פירוש על התורה של ר' יהודה החסיד במדבר כא:ו

Perhaps the most striking example is the assertion that the Song At The Well in Bamidbar was originally included in the Chumash in the form of Hallel HaGadol - חסדו לך' כ"טוב פי' לעולם חסדו - ה' ה' בזה. It was then removed from the Chumash by David HaMelech and represented as Tehillim 136!

• When Rabbi Lange sent the book for publication, the publisher was concerned at the inclusion of these passages and spoke to the Rav of Zurich, who referred the matter to Rabbi Moshe Feinstein for his opinion.

46. 1 - בדבר פירוש התורה המיוחס לר"י החסיד בע"ה. כ"ח אדר הראשון תשל"ו. מע"כ ידידי הרה"ג מוהר"ר דניאל לוי שליט"א האב"ד קהילת עדת ישורון בציריך.

2 - והנה בסנהדרין דף צ"ט תניא כי דבר ה' בזה זה האומר אין תורה מן השמים ואפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו זהו כי דבר ה' בזה. עכ"פ כל הס"ת כולה נכתבה ע"י משה מפי הגבורה כל אות ואות ממש, ומי שאומר שאיכא אפילו רק אות אחת שכתב משה בעצמו הוא כופר בתורה ובכלל כי דבר ה' בזה, וכ"ש מי שיאמר שאיכא איזה דבר שאף משה לא כתבו אלא אחרים או שבאו אחרים והחסירו זה מן התורה שהם כופרים בתורה ובכלל כי דבר ה' בזה.

26. The Anshei Keneset HaGedola included nevi'im, which is essential for the thesis of the Ibn Ezra.

3 - וממילא מה שכתוב לפ"מ שפי' אביו דזישם את אפרים לפני מנשה הוא על משה שאפרים היה בראש דגל ... הוא כפירה בתורה על פסוק זה שלא כתבו משה מפי הגבורה. ובכלל הם דברי שטות! וכי משה סידר הדגלים! הא הקדוש ברוך הוא סידרם ונמצא שהמזויף היה רשע ואפיקורס וגם שוטה.

וכן מש"כ דשירת ישראל על הבאר היה לא עלי באר שנכתב בתורה אלא הלל הגדול וזה היה כתוב בחומש אלא שדוד המלך הסיר שירה זו מן התורה וחיברו בתהלים הוא כפירה היותר גדולה בתורה, ודברי דופי בדוד המלך! והוא גרוע משום שהוא בלא טעם כלל רק כמו להכעיס. ...

4 - וכן מש"כ בדבר עציון גבר הרי הוא הכפירה שפרשת ואלה המלכים שבוישלה כתבו אחר כך שהוא כפירה בתורה ובנבואה. וכבר הביא באבן עזרא מאפיקורס אחד בשם יצחקי שאמר כי בימי יהושפט נכתבה זאת הפרשה ומסיק האבן עזרא חלילה חלילה שהוא כמו שדבר על ימי יהושפט וספרו ראוי להשרף. ונמצא שכבר הוא דין פסוק מאבן עזרא שצריך לשרוף ספר כזה, ואיך נדפיס עתה מחדש ספרים אחרים בכפירה זו, וספר זה עוד גרע כי הרי הכופרים הרשעים זייפו זה בתוך ספר שנקרא על שם ר' יהודה החסיד כדי להטעות את העולם בהסתה והדחה כוז שגם ריה"ח אמר זה לכן פשוט שאסור להדפיס ספר זה ועוד גרוע הוא מספרי מינים ששם המין המחבר כתוב עליו, שהרבה אפילו מפשוטי העם לא יאמינו לזה. אבל כששם ר' יהודה החסיד כתוב יש לחוש שגם יותר יטעו ויעשו כופרים בתורה ע"ז. ולכן ברור שאסור באיסור היותר גדול דמחטיא את הרבים.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קיד

Rav Feinstein is clear. The book is a forgery, totally heresy and should be destroyed. It should certainly NOT be printed!

• Other contemporary thinkers have also questioned these alleged comments of R. Yehuda HeChasid. In particular, the statements do not have a strong logical basis, nor do they resolve any serious questions of pshat or structure. On that basis, and due to their departure from the mainstream position of the Rishonim on this issue, others argue that the the comments were intentionally inserted by a later student for polemical purposes.

• Nevertheless, other similar statements from the school of R. Yehuda HeChasid have subsequently been found²⁷ and most Orthodox academics today accept the authenticity of the commentary.²⁸

47. אחרי כתיבי השיגו הספר ציוני של ר' מנחם ציוני, ומצאתי מה שמר פ' אמר לכם שמביא זה בשם הרי"ח. אבל זה אינו מתרץ כלום! שודאי הוא כפירה בתורה ... ולא ידוע לנו בברור מי הוא ר' מנחם ציוני. וכנראה שהעתיק מה שנמצא באיזה ספר על שם ריה"ח בלא עיון. ואני הייתי אומר שאסור למכור ולקנות גם ספר ציוני מאחר שנמצא דבר כפירה זו וטוב לכתוב זה לגדולי א"י. והנני ידירו מוקירו, משה פיינשטיין.

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ג סימן קיד

At the end of the teshuva, R. Feinstein writes that it was pointed out to him that some one of the controversial remarks in the manuscript is also quoted in the name of R. Yehuda HeChasid by another commentator - R. Menachem Tzioni.²⁹ R. Feinstein responded that this changed nothing, since the statement was still heresy! He assumes that the author must have copied this from one of the forged manuscripts in the name of R. Yehuda HeChasid. As such, R. Feinstein argues that the Sefer Tzioni should also be condemned as heresy and he casts doubt on the reliability of its author.

48. 1 - על דבר אשר תמה מה שראה בספר אג"מ שכתב שספר הציוני לא ראה מעולם וכיון שהביא מס"ח כת"י פי' אז אשר לכן כתב לאסרו לעיין בכת"י הנ"ל. וכיון שגם בספר הציוני הביא דברים זרים מכת"י הנ"ל לכן יש לאסור גם הספר הציוני לעיין בו. וכת"ר תמה עליו היאך יעלה על פי צדיק לאסור ספר הקדוש הציוני שהי קדמון קדוש ה' ולפענ"ד יפה כיון מעכ"ת, וגם אני הקטן תמהתי כשראיתי דבר זה. כי ספר הציוני הוא היה מגדולי המקובלים אשר סמכו עליו הן בהלכה והן בקבלה מגדולי האחרונים ז"ל.

2 - אבל האמת כי לא אאמין אשר דברים אלו יצאו מפי הגרמ"פ. אלא נלפענ"ד שאיזה תלמיד טועה כתבו והכניסו בין מכתביו לאחר פטירתו וידי זרים שלטו בו, ותלה עצמו באילן גדול. גם כי לא אאמין שהגרמ"פ לא ראה ספר הציוני אשר מפורסם בעולם. וודאי שהגרמ"פ ז"ל ראה את ספר הציוני והמפרשים המביאים דבריו

3 - ובאמת כי לפ"ז גם הכת"י של ר"י החסיד אין לרחקו ולגנוזו אלא כמ"ש (שבתי יג) ברם זכור אותו לאיש לטוב וחנניה בן חזקיה שמו שאלמלא הוא נגנו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה. מה עשה? העלו לו ג' מאות גרבי שמן וישב בעלייה ודרשן עיין רש"י. והכ"נ יש לישב שבעה נקיים ושלש מאות גרבי שמן ולדרוש דברי רבינו יהודה החסיד ולא לגנוזן וב"ה עיינתי בדבריהם וראיתי שיש לפרשם לפי דרכו בקודש ע"פ ההלכה אלא שאין כאן מקומו.

שו"ת משנה הלכות חלק יב סימן ריד

R. Menashe Klein - the Ungvarer Rov - expresses shock that R. Feinstein did not give proper weight to the Sefer Tzioni. He argues (with obvious irony) that an errant talmid of R. Feinstein must have forged these lines in the Igrot Moshe and introduced the comments in the name of R. Feinstein!!

27. In particular by R. Shlomo ben Shmuel Hatsarfati (12/13th Century France) who writes that the name Azazel is a later interpolation, R. Avigdor Katz (13th Century Tosafist), and by R. Elazar of Worms. Prof Shapiro cites all of these at length in his posts on The Sefarim Blog. For one of the most recent posts see <https://seforimblog.com/2020/07/post-mosaic-additions-to-the-torah/>

28. Some still maintain that finding these views among the students of R. Yehuda HaChasid lends credence to the view that they were inserted by those errant students. While such a position is possible, now that many similar sources have been found in manuscript, it becomes increasingly likely that the students heard these from the teacher.

29. 14th century, Germany. He wrote a kabbalistic commentary on the Torah as well as piyutim.

In fact, Rav Klein does NOT recommend destroying the manuscript, but rather finding a way to reconcile it³⁰ with classic Jewish thought.³¹

49. השאלה שאתה שואל היא אכן שאלה מסובכת וקשה מבחינה אמונית. ישנם סימנים רבים בתורה שלכאורה מעידים על כך שחלק מפסוקי התורה נכתבו לאחר משה רבינו. יש עוד פסוקים שלא את כולם ציינת בדבריך. העמדה המקובלת על ידי חכמי ישראל הייתה שפסוקים אלה נכתבו בנבואת משה רבינו ע"ה ברם, ישנם מעט מגדולי ישראל שטענו את אשר הבאת מדבריהם. ברור שהבסיס לכך הוא דברי חלק מאמוראי הגמרא ביחס לשמונת הפסוקים האחרונים בתורה, שלא משה רבינו כתבם. מה שצריך תלמיד חכם לעשות הוא להדגיש את עיקר העיקרים: **מה שהופך את התורה לתורה אינו מותנה בשאלה מי כתב אותה. מה שהופך את התורה לתורה היא העובדה שריבונו של עולם אמר אותה פה אל פה ומראה ולא בחידות, והתורה היא דברי אלוקים חיים.** על כן, גם אם יש חלקים זעירים ממנה שלא נכתבו על ידי משה רבינו, אין בדברים אלה לעצמם כפירה. הם הופכים לכפירה בשעה שלא מייחסים לדברי התורה את המוצא האלוקי המוחלט. על כן, בשעה שמאמינים במוצא העליון המוחלט של כל פסוקי התורה אין איסור להרחיב את מה שאמרו חכמינו על הפסוקים האחרונים בתורה לעוד מקומות בתורה, בשל העיקרון הבסיסי הקיים בדברים אלה - התורה היא מוצא "פיו" המוחלט של ריבונו של עולם.

תשובה של הרב יובל שרלו מאתר 'שאל את הרב' (5766) <http://shut.moresheet.co.il/shut2.asp?id=68707>

Rav Yuval Sherlow³² writes that it is not kefirah to argue that pesukim could have been added to the Torah after Moshe by nevi'im. The kefirah would be to deny the authority of nevuah and allege that these words did not come from God.³³

H] A SEFARDI~ASHKENAZI MACHLOKET?

- Although this controversial position is often associated with the Ibn Ezra, it is clear that he did not feel he could express it explicitly.
- We also see that the Rambam takes a very hard line on the limits of acceptable theology in this area - one which is backed up by the later Sefardi poskim, such as the Abarbanel.
- By contrast, some Ashkenazi commentators, such as R. Yehuda HaNasi, seem far more prepared to express these views openly.
- Some see this as a Sefardi~Ashkenazi machloket, with the Sefardi community under far more pressure from Islam which accused the Jews of *tachrif* - altering Tanach for their own purposes. The Ashkenazim, living in a Christian milieu, did not take such a position.³⁴

50. One tanna had stated, simply and with no ado, that the last eight verses were of Divine origin but not of Mosaic authorship, and R. Yehudah he-Hasid added that there were several more verses that were not penned by Moses. Was such a position seen as being thoroughly mistaken? Most probably. Was it viewed as odd and non-conformist? Undoubtedly; though hardly more eccentric than R. Yehudah's view that King David, to flesh out his book of Psalms, lifted from the text of the "original" Pentateuch many anonymous "psalms" that Moses had penned! Were these strange and misguided views, however, perceived as being in any way heretical or even dangerous? At that time and place, certainly not. They contained no concession to the surrounding culture, opened no Pandora's Box of questions. Indeed, one can take the religious temperature of R. Yehudah he-Hasid's explanation by the matter of fact way European medieval commentators (rishonim) treated the passages in Menahot and Bava Batra where the tannaitic dictum of Joshua's authorship is brought. In their world, these words did not abut any slippery slope of a "documentary hypothesis" or of "Jewish forgery". No need, therefore, to reinterpret this passage or to forfend any untoward implications. What concerned R. Yehudah he-Hasid's contemporaries, the Tosafists, in this statement were its practical halakhic implications for the Sabbath Torah readings, not its theological or dogmatic ones, for to them, as to R. Yehudah, there were none.

R. Dr Haym Soloveitchik, "Two Notes on the Commentary on the Torah of R. Yehudah he-Hasid," in Michael A. Shmidman, ed. *Turim* (New York, 2008), pp. 245-246.³⁵

30. See <https://www.aishdas.org/midrash/5765/Balak.htm> where R. Klein is quoted as suggesting that R. Yehuda Hechasis is not referring to the text of the Chumash that Moshe wrote, and from which these passages were moved to new locations, but to another work of Mosaic authorship that is now lost.

31. Rabbi Shneyer Leiman also records that R. Shlomo Zalman Auerbach was not in favor of banning the sefer. In the end, two editions were produced in 1975, one with the offending passages (for distribution in chutz l'Aretz) and one without them (for Eretz Yisrael!) The censored edition included a note in the table of changes which reads, "I consider it correct to inform you that, after consultation with giants of Torah, and in accordance with their opinions, I have eliminated a few passages that cannot possibly have come from the holy mouth of our teacher Yehuda Hehasid, of blessed memory. We must assume that they were interpolated by others."

32. In this post, especially in his response to questions at the end of the post, Rav Sherlow makes a number of statements about this topic which are quite remarkable and certainly do not confirm with the standard approach on these issues. He remains a highly respected Rosh Yeshiva in the Religious Zionist world.

33. R. Uri Sherki - a leading kiruv figure in the Religious Zionist world writes similarly - 'עיקר האמונה הוא להאמין שכל דברי התורה אמת ושהם מפי ה' - http://ravsherki.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1220:12201220-1220&Itemid=100512

34. There are significant questions on this analysis, in particular the willingness of other Sefardi Rishonim to explicate the Ibn Ezra's position, and the majority position of Ashkenazi authorities which strongly opposed the Ibn Ezra on this.

35. R. Ephraim Kanarfogel also writes in *The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz* (Detroit, 2013), p. 32: "The availability of this kind of interpretational freedom and variety also allowed Hasidei Ashkenaz to be comfortable with Ibn Ezra's stipulation of verses that may have been added to the Torah after the revelation at Sinai." See Prof Mark Shaprio's post on the Seferim Blog - <https://seforimblog.com/2013/03/torah-mi-sinai-and-more/>

I] CONCLUSIONS

51. In recent days there has been much discussion regarding the belief in Torah Min HaShamayim. We maintain that it is necessary not only to assert the centrality of this bedrock principle in broad terms, but also to affirm the specific belief that Moshe received the Torah from God during the sojourn in the wilderness, the critical moment being the dramatic revelation at Sinai. The Rambam and others have included this in their various Principles of Faith but its centrality is so evident that an appeal to these Principles of Faith is almost superfluous. The very coherence of traditional Jewish discourse concerning the authority of the Torah she-bikhtav and the Torah she-be'al peh rests upon this conviction.

When critical approaches to the Torah's authorship first arose, every Orthodox rabbinic figure recognized that they strike at the heart of the classical Jewish faith. Whatever weight one assigns to a small number of remarks by medieval figures regarding the later addition of a few scattered phrases, there is a chasm between them and the position that large swaths of the Torah were written later – all the more so when that position asserts that virtually the entire Torah was written by several authors who, in their ignorance, regularly provided erroneous information and generated genuine, irreconcilable contradictions. Beyond a shadow of a doubt, none of the abovementioned figures would have regarded such a position as falling within the framework of authentic Judaism.

While we recognize and respect the theological struggles that are a feature of many a modern person's inner religious life, the position in question is unequivocally contrary to the faith requirements of historic Judaism.

RCA Statement on Torah Min HaShamayim - July 31 2013³⁶

52. It may be that we should reject Ibn Ezra's view as a maverick position outside the consensus. Even if we do accept it as a legitimate possibility, the fact that we cannot give a concrete number of verses that can be attributed to a later author without sliding into heresy in no way invalidates the idea that a boundary exists. All concepts include gray areas but those questionable areas do not undermine the concepts. The fact that we are unsure whether or not abortion and euthanasia are murder does not mitigate the horror of murder. As Dr. Johnson remarked, the fact that there is a twilight does not minimize the distinction between day and night. We can exclude Ibn Ezra's view from the charge of heresy, remain unsure about how much more latitude to give for an expansion of Ibn Ezra, and still confidently assert that J, P, E and D are beyond the pale.

Flexibility With a Firm Foundation: On Maintaining Jewish Dogma³⁷ - R. Yitzchak Blau, The Torah u-Madda Journal Vol 12 (2004) p 184

- The vast majority of Rishonim understood that every word of Torah was written by Moshe, dictated by God.
- There is a minority view which understands that Torah Min HaShamayim can include later authorship of verses in the Chumash but only through prophecy³⁸.
- Almost all classical commentators in the Acharonim have rejected the minority view. Whether or not it is considered heresy³⁹ will depend to a significant degree on whether it is accepted that there is a 'psak' in hashkafa.⁴⁰
- Modern academic theories on Higher Biblical Criticism are entirely different to the very limited views proposed by some Rishonim on this issue. It is very unlikely that Higher Criticism, at least as currently framed, could every be reconciled⁴¹ with Orthodox⁴² Jewish thought and belief.

36. See also the shiur on YU Torah - Limits of Inquiry, R. Chayim Soloveitchik - <https://www.yutorah.org/sidebar/lecturedata/937409/Limits-of-Inquiry> from minute 41 on the Ibn Ezra and the importance of not taking this further than the mefarshim state.

37. This was a review article of Prof Shapiro's 2004 book, *The Limits of Orthodox Theology*. It is available at https://www.academia.edu/64768808/Flexibility_With_a_Firm_Foundation_On_Maintaining_Jewish_Dogma

38. Rav Shlomo Fischer also disagreed with Rav Moshe Feinstein on this issue and accepted that R. Yehuda HaChasid's position was a minority view within the Rishonim. He understood that it was a machloket between the Sefardi and Ashkenazi poskim of the time, with the Sefardim taking a harder line position. Hence, the Ibn Ezra was very reluctant to publicize his view, but R. Yehuda HaChasid was far more open on it. See R. Uri Sherki at http://ravsherki.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1220:12201220-1220&Itemid=100512

39. There are an increasing number of contemporary orthodox thinkers and teachers who take the view that, while this position is certainly limited in scope and limited to small number of Rishonim, it is not heresy. In terms of the Rambam's 13 Ikarim, it would of course be considered heresy, but this raises the more fundamental question as to whether the Rambam's 13 Ikarim are indeed the last word on what is considered to be heretical. Note that, although the offending parts of the commentary of R. Yehuda HaChasid were clearly rejected by R. Moshe Feinstein as heresy and censored from some the original prints of the book, they are now INCLUDED in the commentary on Otzar HaChochma (which is careful not to include anything heretical). Some of the previously censored comments are also included in a new print of *Otzar Ha-Rishonim* on Torah.

40. These issues of course also have halachic implications and the line between hashkafa and halacha is blurred. For more on this see my shiur - Is there a "Psak" in Hashkafa? - <https://outorah.org/p/46393/>

41. For different approaches on this see the *Patchwork Bible* series by R. Harvey Belovski referred to above.

42. Prof Shapiro raised a characteristic storm with his 2017 article *Is Modern Orthodoxy Moving Towards an Acceptance of Biblical Criticism?* Marc B. Shapiro, *Modern Judaism - A Journal of Jewish Ideas and Experience*, Volume 37, Issue 2, May 2017, Pages 165-193, <https://doi.org/10.1093/mj/kjx021>. See also the critique of that article and of trends in Modern Orthodoxy at <https://cross-currents.com/2017/05/21/changing-mind-modern-orthodoxy/>. The comments at the bottom of that post are particularly interesting and Marc Shapiro weighs in to defend his article. Essentially, he is not arguing that Higher Criticism SHOULD become acceptable to Modern Orthodox Jews but simply that it IS becoming so, notwithstanding the major theological and hashkafic challenges involved and the potentially corrosive effect on their religious commitment.